

Met andere ogen

Pleidooi voor receptieve kunsteducatie.

Er is veel aandacht voor legitimering van kunsteducatie in het basisonderwijs. De minister van OCW maakt cultuureducatie tot speerpunt van beleid, financiert de scholen uit de Prestatiebox met 10,90 euro per leerling per schooljaar en heeft een subsidieregeling ingesteld, Cultuureducatie met kwaliteit (cmk), die de komende drie jaar moet stimuleren dat cultuureducatie beter ingebed raakt in het onderwijs. Dat betekent een meer structurele plek in het curriculum met meer aandacht voor doelen en opbrengsten. Opbrengstgericht leren, vooral bekend van taal- en rekenonderwijs, breidt zich uit over andere leergebieden. Dit blijkt ook uit het streven van de minister om de onderwijsinspectie in de toekomst een taak te geven in het beoordelen van cultuureducatie.

Als gevolg van het denken in opbrengsten worden leerlijnen ontwikkeld om in kaart te brengen welke ontwikkeling leerlingen doormaken en wat bereikt kan worden gedurende een schoolloopbaan. De leerlijnen die momenteel worden ontwikkeld gaan vooral over productieve kunsteducatie. Dat is te zien in de gemeenten Rijswijk en Westland, waar leerlijnen muziek, dans en theater worden ontwikkeld. Een ander voorbeeld is de leerlijn KunstID van de SKVR (Rotterdam). De leerlijnen vervullen de behoefte aan opbrengstgericht leren en voorzien daarmee in de verantwoording van productieve kunsteducatie. Het blijkt een landelijke tendens te zijn, zoals is te zien in de plannen die voor de regeling Cmk zijn ingediend bij het Fonds voor Cultuurparticipatie. Hierdoor zou er meer waardering kunnen ontstaan voor productieve kunsteducatie dan voor receptieve kunsteducatie. Bij receptieve kunsteducatie is er minder aandacht voor verantwoording in de vorm van bijvoorbeeld leerlijnen. Het zou jammer zijn als daardoor minder aandacht voor receptieve kunsteducatie op de scholen ontstaat of receptieve kunsteducatie alleen gezien wordt als inspiratie voor productieve kunsteducatie. Receptieve kunsteducatie kan namelijk een uitstekende basis zijn voor opbrengstgerichte cultuureducatie, als de school de aansluiting weet te maken met de eigen doelen. Dit essay laat zien hoe. Receptieve kunsteducatie heeft een unieke waarde voor de ontwikkeling van leerlingen en heeft dus een belangrijke functie in het basisonderwijs.

Wat is de missie van het basisonderwijs? Uit de door scholen zelf opgestelde missies blijkt dat ze zonder uitzondering meer willen dan kinderen voorbereiden op een vervolgopleiding. De basisschool wil leerlingen voorbereiden op hun rol – nu en straks in de samenleving.

Een aantal voorbeelden: 'Samen groeien en vanuit eigen kracht leren bloeien' (een rooms-katholieke basisschool in Limburg), 'Samen leren, samen leert leven' (een openbare basisschool in Noord-Holland), 'Samen het beste uit jezelf halen' (een rooms-katholieke school in Limburg) en 'Samen op weg met ieders eigen aardigheden' (een protestants-christelijke basisschool in Friesland). In alle voorbeelden klinkt door: optimaal ontwikkelen van het individu, waarmee je je van de groep onderscheidt, maar zeker niet afzondert. Goed samenleven vraagt om de inzet van de kwaliteiten van elk individu die worden ingezet zodat

het collectief, de samenleving of de maatschappij kan functioneren, ontwikkelen en voortbestaan. .

Wat is receptieve kunsteducatie? Mensen hebben herinneringen waarmee ze de werkelijkheid kunnen herkennen en zich daardoor in de omgeving kunnen handhaven. Dit klinkt ingewikkeld, maar het is wat we de hele dag doen. Heel veel van wat we doen, kunnen we gemakkelijk herkennen en daardoor kunnen we snel handelen. Dat zijn de dagelijkse patronen waarmee we leven. Wat we als mens ook kunnen is bewust terughalen van wat we hebben gedaan, gedacht of gevoeld. We kunnen op onze herinneringen reflecteren. Dat is bijzonder, want een dier kan het niet. Het reflecteren heeft een functie. Reflectie stelt ons in staat om ons handelen actief, of anders gezegd, intentioneel bij te stellen aan veranderende omstandigheden en in te spelen op nieuwe situaties. Reflectie is nodig om ons te kunnen handhaven in onze omgeving. Reflecteren gebeurt op vele manieren: we wijzigen van de route bij filevorming, debatteren over de toekomst van Nederland, hebben een fascinatie voor kleurcontrasten en maken gedichten over rouw.

Kunst is een vorm van reflectie waarin we onze herinneringen manipuleren om de werkelijkheid niet alleen te zien zoals die is, maar ook zoals die zou kunnen zijn. Dat is wat we verbeelding noemen. Kunst is reflectie door middel van verbeelding en wordt zichtbaar in een bepaald medium, zoals een voorwerp, een voorstelling, een compositie enzovoorts. Het wordt zichtbaar voor degene die het gemaakt heeft en zichtbaar voor de toeschouwer. De maker kan met zijn kunst ook de gedachten van andere mensen beïnvloeden: hij voert een gesprek, niet met woorden maar met een kunstwerk. Het bijzondere van een receptieve ervaring is dat het de toeschouwer de mogelijkheid geeft om hetgeen wordt uitgebeeld te beleven. Zo kunnen we ons inleven in een personage dat fictief is of voelen we de emoties van de zanger die een lied vertolkt alsof we het zelf zongen. Zogenaamde spiegelneuronen maken dat mogelijk. Spiegelneuronen zijn hersencellen die geobserveerde activiteiten van anderen spiegelen in het brein. Ze bevinden zich op plaatsen in het brein die ook actief worden wanneer we zelf de activiteit uitvoeren.

Sluit receptieve kunsteducatie aan bij de missie van het basisonderwijs? De voorbeeldmissies van basisscholen verwijzen naar het ontwikkelen van vaardigheden die goed samenleven mogelijk maken, waardoor kwaliteiten van elk individu ingezet worden om als collectief, de samenleving of de maatschappij, te kunnen functioneren en bestaan. Om dit te bereiken is het van belang dat je bewust bent van jezelf in relatie tot de samenleving waarin je leeft. En vice versa, dat je een zeker bewustzijn hebt van de samenleving waarin je leeft in relatie tot jezelf. Bewustzijn van jezelf in relatie tot de omgeving is van belang om je unieke kwaliteiten te leren kennen en te ontwikkelen; kwaliteiten die van waarde zijn voor de samenleving. Daarvoor is het nodig dat je de omgeving waarin je leeft in zekere mate begrijpt en de collectieve waarden, normen en collectieve emoties over bepaalde gebeurtenissen leert kennen. Besef van de omgeving maakt het mogelijk om in veiligheid met elkaar te leven, een plek te vinden in de omgeving en je kwaliteiten te realiseren in relatie tot de omgeving. Het meemaken van kunst stimuleert dit bewustzijn.

Bijzonder aan kunst is dat je reflecteert door middel van verbeelding. Verbeelding heeft een eigen dimensie om inzicht te verwerven in de wereld waarin je leeft in relatie tot jezelf en vice versa. Verbeelding geeft de mogelijkheid om de wereld te zien zoals die zou kunnen zijn en niet alleen hoe die is. Het biedt mogelijkheden om vanuit allerlei perspectieven de wereld en jezelf te beschouwen.

Jezelf leren kennen type 1: talent. Voor basisscholen is het belangrijk dat leerlingen hun kwaliteiten leren kennen en ontwikkelen. Leerlingen moeten de kans krijgen om te ontdekken of ze affiniteit hebben met musiceren, dansen, toneelspelen, zingen enzovoorts. Scholen spreken erover dat kinderen hun talenten moeten kunnen ontdekken om zich buiten schooltijd verder te bekwamen. Eventueel als opmaat tot een opleiding, maar ook om als mens te ontdekken waar ze goed in zijn. Daar hoort bij dat ze daar dan plezier in hebben en zelfvertrouwen op bouwen. Door receptieve kunstervaringen maken leerlingen mee wat de kunstenaar meemaakt. De toeschouwer kan meevoelen met een hoge sprong van een danser en zich in hem verplaatsen. Het meemaken van kunstervaringen kan het gevoel geven mee te willen doen. Zo kunnen leerlingen hun affiniteit en talent, hun kwaliteiten, ontdekken. Op deze manier sluit het opdoen van receptieve ervaringen goed aan bij de missie van het basisonderwijs. Maar kinderen kunnen nog meer leren over zichzelf en over de wereld om hen heen.

Jezelf leren kennen type 2: perspectief. Kunst beschouwen is een soort gesprek tussen de toeschouwer en de maker. De maker/kunstenaar laat zijn blik op de wereld zien. Die kan politiek georiënteerd zijn, gestoeld zijn op bijzondere ervaringen, of voortkomen uit eenvoudige fascinaties. De toeschouwer put uit eigen herinneringen om hetgeen de kunstenaar communiceert te herkennen en zo komt er een reflectieproces op gang dat gaat over de eigen blik op de wereld in relatie tot die van de kunstenaar. Het perspectief van de kunstenaar kan leiden tot nieuwe inzichten en tot meer begrip van de wereld die de toeschouwer kan spiegelen aan zijn eigen herinneringen, ideeën en opvattingen.

Het reflectieproces kenmerkt zich door het bewegen tussen het eigen perspectief en het perspectief van de kunstenaar middels de verbeelding van de kunstenaar. Juist de tegenstelling van jezelf en de ander maakt dat herinneringen over jezelf in relatie tot de wereld om je heen helderder worden. Op deze manier leren kinderen iets over zichzelf in relatie tot hun omgeving, autonomie ontwikkel je door heteronomie. Kleuters die naar een voorstelling over aankleedrituelen gaan ontdekken wat hun eigen gewoonten zijn. Zij worden zich bewust van hun gevoelens ten aanzien van een bepaald onderwerp, gewoontes en meningen en ervaren ook verschillen met anderen.

Het valt op dat bij scholen de nadruk ligt op het leren kennen van je talent. Terwijl jezelf kennen in relatie tot de omgeving veel meer beantwoordt aan de uitdaging van de missie. Receptieve kunsteducatie stimuleert de leerling om van perspectieven te wisselen. Jezelf ontwikkelen binnen de sociale context vereist dat je je kan verhouden tot verschillende perspectieven. Bij receptieve kunsteducatie staat het reflecteren op jezelf niet los van je relatie tot de omgeving. De omgeving is in de vorm van de verbeelding van de kunstenaar altijd aanwezig. Dat sluit heel goed aan bij de missie van het onderwijs: jezelf

ontwikkelen in relatie tot de samenleving.

Kan dat niet ook bereikt worden met productieve kunsteducatie? Productieve kunsteducatie is het zelf vormgeven van je ervaringen in verbeelding met een bepaald medium. Je ervaringen bestaan uit herinneringen over jezelf in relatie tot de wereld waarin je leeft. Productieve kunsteducatie is een manier om uitdrukking te geven aan ervaringen waarin communicatie tussen het perspectief van jezelf en de ander niet noodzakelijkerwijs aanwezig hoeft te zijn. Dit maakt het mogelijk om nadruk te leggen op het ontwikkelen van jezelf waardoor het perspectief van jezelf in relatie tot de wereld om je heen op de achtergrond kan raken. De relatieve geïsoleerdheid van productieve kunst blijkt uit de termen waarin erover gesproken wordt: 'jezelf uitdrukken', 'expressief', 'spelen' en 'jezelf uitleven'. Bij productieve kunst is het onderwerp van tevoren niet altijd duidelijk. Je weet van tevoren nog helemaal niet wat je over jezelf of de wereld gaat ontdekken. Er is een behoefte om je ervaringen vorm te geven maar waarover en hoe, is vaak nog niet duidelijk. Soms kom je er pas veel later achter wat je bezig hield. De behoefte om jezelf uit te drukken is een soort noodzaak en geeft ontspanning, bevrediging.

Eenvoudig gezegd is het grootste verschil tussen receptieve kunstervaringen en productieve kunstervaringen dat je bij receptieve kunstervaringen geïnspireerd kunt raken door met ogen van een ánder naar jezelf en de wereld te kijken. Bij productieve kunstervaringen is het andere perspectief niet zo dwingend aanwezig, de nadruk ligt op het éigen perspectief, de bewustwording van jezelf. Daarmee is niet gezegd dat het andere perspectief volledig ontbreekt. Er is dus veel voor te zeggen om beide vormen van kunstervaring (en dus ook -educatie) te combineren.

Hoe doe je dat in de praktijk? Receptieve kunsteducatie is alleen zinvol als het – veel – verder gaat dan kinderen blootstellen aan indrukken. Scholen kunnen invloed uitoefenen op hetgeen waaraan leerlingen worden bloot gesteld. Dat maakt het de moeite waard om te onderbouwen waarom bepaalde keuzes gemaakt worden. Vaak worden keuzes gemaakt vanuit de denominatie van de school. Openbare en rooms-katholieke scholen vinden het van belang dat leerlingen gevarieerde en nieuwe ervaringen opdoen onder het motto 'haal de wereld de school in'. Protestants-christelijke scholen zijn meer geneigd om keuzes te maken die hun geloofsovertuiging ondersteunen. Naast de keuze kan de school het ontwikkelproces van kinderen sturen met bepaalde activiteiten vooraf of na de receptieve kunstervaring.

Leerlingen voorbereiden op een receptieve kunstervaring kan op twee manieren. Ten eerste kun je hen informatie geven die ze nog niet hadden waardoor ze bijvoorbeeld de voorstelling beter kunnen interpreteren. Wat je doet is hun geheugen uitbreiden met nieuwe herinneringen die ze kunnen inzetten tijdens het meemaken van kunst. Ten tweede kun je activiteiten doen waarin leerlingen hun herinneringen ophalen over het onderwerp van de voorstelling. Die herinneringen zijn dan geactiveerd, er is meer aandacht voor het interpreteren en dat leidt tot een optimaal proces van reflectie.

Is het de moeite waard om na een receptieve ervaring te reflecteren op die ervaring? Stel je voor, je bent als zevenjarige naar een theatervoorstelling geweest waarin de politie naar konijnen zocht. Waarom zou je na afloop nog met de voorstelling bezig zijn? Als je dat wel doet, reflecteer je op je nieuwe herinnering. Door opdrachten of activiteiten herinner je je momenten die je zelf was vergeten. Je reflecteert op de ervaring van het meemaken van een voorstelling en maakt de voorstelling als het ware voor de tweede keer mee. Dat is opnieuw een kans om de wereld te ervaren door de ogen van de kunstenaar in relatie tot jezelf en te leren over jezelf en de wereld om je heen. De manier waarop is cruciaal voor het resultaat.

Welke activiteiten kun je doen? Een nagesprek houden, in de huid kruipen van de kunstenaar door zelf politie te spelen? Om een keuze te maken is kennis van de culturele ontwikkelingsstadia van het kind van belang. Dan kun je beter aansluiten bij de manier van reflectie die bij kinderen past. Ook zijn vaardigheden nodig om met kennis van zaken aansprekende en leerzame activiteiten te verzinnen die kinderen begeleiden in het verwerkingsproces. Kennis van culturele ontwikkelingsstadia en ontwerpen van aansprekende en leerzame activiteiten hoort niet bij de basisuitrusting van de gemiddelde leerkracht. Culturele instellingen kunnen daarin een rol spelen. Zij hebben kennis van culturele ontwikkelingsstadia per leeftijd en vaardigheden om aansprekende voorbereidende en verwerkingsactiviteiten te ontwerpen.

De leerkracht heeft de meeste kennis over de ontwikkeling en interesse van leerlingen in de eigen groep. Zij kunnen een brug slaan tussen de receptieve kunstervaring en de aansluiting op de individuele leerling. Culturele instellingen en leerkrachten kunnen elkaar versterken als educators om een optimaal leerresultaat te bereiken. Dat kan op verschillende manieren. Het begint met afstemming van doelen in relatie tot de missie van de school en verdeling van verantwoordelijkheden op een manier die haalbaar en betaalbaar is. Dat stelt inhoud en continuïteit veilig.

Kortom. Anders dan bij productieve kunsteducatie leer je bij receptieve kunsteducatie jezelf kennen in het perspectief van de sociale context. Receptieve kunsteducatie stelt de communicatie tussen de kunstenaar en de toeschouwer centraal. De kunstenaar laat zijn blik op de wereld zien met hetgeen hij uitbeeldt. De toeschouwer wordt uitgenodigd zich daartoe te verhouden met zijn eigen herinneringen. Dit brengt een reflectieproces op gang waarin de toeschouwer beweegt tussen het perspectief van zichzelf en de kunstenaar. Dat is een essentiële vaardigheid om de wereld om je heen te kunnen begrijpen en jezelf daarbinnen te ontwikkelen. Dat sluit precies aan bij de missie van het onderwijs. Bij productieve kunsteducatie ligt de nadruk op het uitdrukking geven aan de eigen ervaringen. Deze ervaringen gaan weliswaar over jezelf en de wereld om je heen en je presenteert je ervaringen voor een publiek maar het verhouden van jezelf tot het perspectief van een ander is minder dwingend aanwezig dan bij receptieve kunsteducatie.

Educatie speelt een belangrijke rol in het bereiken van een optimale leerervaring. Het onderwijs stuurt op de ervaringen die leerlingen meemaken. Ook heeft educatie invloed op wat leerlingen beleven en leren. Enerzijds door het geheugen uit te breiden met bepaalde kennis, anderzijds door met opdrachten het geheugen te structureren. Met

verwerkingsactiviteiten achteraf reflecteren kinderen op de kunstervaring . De herhaling draagt bij tot een optimale leerervaring, omdat er opnieuw een reflectieproces start over jezelf in relatie tot de wereld om je heen. De invulling van verwerkingsactiviteiten is cruciaal voor het beoogde resultaat. Voorwaarde is dat de activiteit leerlingen motiveert om de kunstervaring, die is geweest, nogmaals te beschouwen. Daarvoor is kennis van culturele ontwikkelingsstadia van de leerlingen nodig en vaardigheden om die kennis om te zetten in aansprekende verwerkingsactiviteiten die leiden tot een reflectieproces. Leerkrachten en kunsteducators kunnen elkaar hierin vanuit hun eigen competenties ondersteunen. Van belang is dat zij gezamenlijk de functie herkennen en erkennen die receptieve kunsteducatie naast productieve kunsteducatie heeft voor het vervullen van de missie die de school zichzelf stelt.

Edith Janssen

Rotterdam 9 november 2013